

Vjekoslav DORN

»Skušnja je pregovore rodila, poterdila i ohranila«

(Slovenska narodna poslovice)

UZ NARODNE PRIPOVJETKE, LIRSKE I EPSKE NARODNE PJESME narodnu dramu veliki dio, gotovo sve ostalo čine kraće vrste narodne književnosti. To su poslovice, poslovične pitalice, »u običaj uzete riječi«, zagonetke, pitalice, zagonetne pitalice, bajalice i dr.

Ove sitne narodne umotvorine vrlo su starog nastanka, osobito neke poslovice ili zagonetke. U njima je sadržano davnašnje iskustvo, znanje tokom života stečeno kratko, sadržajno i jezgrovito oblikovano. Vanjska se forma tog iskazanog iskustva i znanja mijenjala počevši već od pojedinca koji je predavao drugome, pa do onoga koji je prihvaćao i širio dalje. Razumljivo je stoga, da su duh vremena, sredina, vjera, običaji, tradicija i drugo oblikovali vanjski izgled te istine i iskustva. Tako je i dobivena književna vrijednost i poetska ljepota tom poslovičnom zbijenošću, različitim ritmom ili stihom, metaforama, antitezom, aforizmima, komparacijom i dr. Tematski poslovice se većinom odnose na čovjeka, međuljudske odnose, ljudske osobine, a i na opće ljudske istine i opažanja.

Zbog tih svojih osobina nije čudo, da su ih u nas počeli bilježiti ne kao neku književnu vrijednost ili vrstu već više zbog praktične vrijednosti za život. Tako su već popovi glagoljaši bliži narodu, imali uho, da ih čuju, uoče vrijednost i pribilježe. Na stećcima u Bosni i Hercegovini zapisane su poslovične izreke o radu, zemlji, životu i smrti. U XV stolijeću Juraj Šižgorić (1420—1509) zadivljen oštromnošću poslovice prihvaća ih i prevodi na latinski kao »dicteria«. U književnosti ih u XV st. unosi Šiško Menčetić (1457—1527), a u XVI st. Marin Držić (1508—1567), Petar Hektorović (1487—1572), Petar Zoranić (1508 — poslije 1569), Mavro Vetranović (1482—1576), kasnije Petar Zrinski (1621—1671) i drugi.

Koncem XVII st., 1697. g. nastala je i prva zbirka narodnih poslovice »Proričje slovinsko« zabilježena u poznatom »Rukopisu Male braće« u Dubrovniku. Pavao Ritter Vitezović (1652—1713) 1702. g. bilježi ih u svome djelu »Priručnik oliti razlike mudrosti cvitje«. Jovan Muškatirović (1743—1809) 1787. g. izdaje zbirku poslovice »Pričte iliti po prostomu poslovice« koju 1808. g. nadopunjuje Ivan Ambrozović. Tomaš Mikloušić (1767—1833) izdaje 1821. g. »Prirechja horvatzka«. Veliki reformator je-

zika i pravopisa i najpoznatiji skupljač narodnoga blaga Vuk Stefanović Karadžić (1787—1864) 1836. g. izdaje na Cetinju prvu veliku zbirku poslovice, a koju nadopunjenu 1849. g. izdaje u Beču pod naslovom »Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi«.

Polovicom XIX. st., i kasnije nalazimo više skupljača sitnih narodnih umotvorina. Osobito su bili zaslužni Ivan Frano Jukić (1818—1857), Mijat Stojanović (1818—1881), Đuro Daničić (1825—1882), Mehmedbeg Kapetanović Ljubušak (1839—1902), a kod Slovenaca Ivan Šašelj (1859). Na prijelazu stoljeća osobito se je istakao Vicko Skarpa (1909. g.). Poslovice su objavljene ili u časopisima (Neven, Danica Ilirska, Bosanski prijatelj i dr.) ili zbornicima (Narodno blago, Zbornik za narodni život i običaje JAZU i dr.).

Zagonetke su vrlo starog porijekla. U svome početku zagonetka je vjerojatno imala više edukativni karakter, kao vježba dosjetljivosti, snalažljivosti u uočavanju detalja, osobina ili predmeta. Nalazimo je i u vrijeme antičke Sfinge, u junačkim pjesmama, pripovijetkama, kasnije svatovskim običajima i dr. Vremenom zagonetanje postaje i zabava, a većinom je i duhovita. Među zagonetkama nalazimo naročito lijepe, koncizne, deskriptivne prikaze, alegorije, komparativne figure i onomatopעיčne opise, a česti su i ritmički stih i rima. Predmet i teme zagonetaka su različite. Izdvojili bismo pak one koje se odnose na čovjeka, građu ljudskog tijela, stvari i predmete koji okružuju čovjeka te druge prirodne pojave.

U književnosti ih nalazimo zabilježene već u XVI. st. tako u »Ribanju« Petra Hektorovića, kod Marina Držića, u Zoranićevim »Planinama«. Franjo Krsto Frankopan (1643—1671) također bilježi »zganke za vrime skratiti«. U XVII. st. 1761. g. Emerik Pavić (1716—1780) bilježi ih u »Kalendaru«, Vuk Stefanović Karadžić 1821. g. dopisuje zagonetke u dodatku »Novina serbskih«, Mijat Stojanović u »Šala i zbilja« u Senju 1879. g. Stojan Novaković (1842—1915) 1877. g. objavljuje »Srpske narodne zagonetke«, a Marijan Vuković 1890. g. izdaje »Zbirku zagonetaka«. Veliki je broj objavljen u raznim časopisima, novinama i zbornicima (Bosanski prijatelj, Matici, Zbor. za nar. živ. i običaje JAZU i dr.)

Među sitnim narodnim umotvorinama iznenadit će nas lijep broj onih koje govore o čovjeku, dijelovima tijela, zdravlju i bolesti, higijeni, eugenici, savjetima i preporukama za liječenje, zazivima, zaklinjanjima, bajanjima i dr. Ova folklorna materija može biti pouzdan izvor za upoznavanje i proširivanje znanja o narodnoj medicini i sasvim se objektivno može pratiti put medicinskih spoznaja iz najranije prošlosti.

Ako uzmemo samo skupinu poslovice ili zagonetaka, a kojih je vrlo veliki broj i za koje je teško reći koliko ih točno ima, jer se mijenjaju, a i nove nastaju, vidimo, da od približno 8.000 poslovice i oko 1700 zagonetaka ima oko 650 poslovice i 150 zagonetaka, dakle oko 10⁰/₀ sa tako, da kažemo medicinskom tematikom. Boris Škrelj navodi, da 4⁰/₀ poslovice zbirke Frana Kocbeka (izd. 1887. g.) i Ivana Šašelja (izd. 1934. g.) čine poslovice sa eugeničkom tematikom.

Od gore spomenutog broj poslovice sa zdravstveno-medicinskom tematikom oko 3⁰/₀ ih čine one koje govore o oku i očnom vidu. Kod zagonetaka,

gdje je i inače deskriptivni način izlaganja daleko ljepše i uočljivije izražen taj broj dostiže čak 1/5 zagonetaka.

Sve ovo nas je potaklo, da vidimo kakav je općenito bio stav prema vidu i organu vida — oku.

Vrijednost je vida općenito poznata pa nije čudo da su nastale izreke kao: »K'o zjenica oka« ili »Čuvam ga k'o oči u glavi« ili kao odgovor pitatalici »Što je najbolje na svijetu? — Zdrave oči!« I među zakletvama nalazimo izreku »Da oslepam ako lažam«.

Pogledajmo sada kakove su anatomske spoznaje o oku kao organu vida. Naročito lijepe primjere nalazimo među zagonetkama. Tako su prikazani položaj očiju u glavi, položaj u očnoj duplji, što više i zaštitni aparat oka, kapci i trepavice te suzni aparat.

O položaju očiju u glavi imamo više lijepih, slikovitih opisa kao »Carski je grad sa sedam vrata. Na dvoja ulazi sve lijepo, na dvoja zvučno, na dvoja mirisno, a na jedna slatko. Četvora su vrata uvijek otvorena«. Česta gora čestana, pod čestanom poljana, pod poljanom dva vira i pod njima otkosje, pod otkosjem sipilo, pod sipilom jamilo, pod jamilom gladilo«. »Grad je od tri sprata: na prvom su vrata sa 32 bijela vojnika, a med' njima crven kapetan; na drugome su dva prozora; na trećem dva ogledala nad kojima se vije ravno polje, a nad poljem šumica«. »Poljana pod planinom, u poljani ogledala, do ogledala cmrk, do cmrka grad, a u gradu gospodar«. Sve ove daju nam vrlo lijepe, slikovite attribute očima, Takođe postoje i druge kao »Na božjem kovčežiću četvora vrata, svaka vrijeđe oku zlata«, »Crna gora, pod njom široko polje, ispod širokog polja gledići, ispod gledića dvije male rupice, a ispod rupica velika provala — Provalio te Bog ako ne pogodiš!«, Leđeno, gledeno, pod gledenim vinograd, u vinogradu, dućan u dućanu zulumčar«, »Planina, a pod njom poljana, pod poljanom gledić, pod gledićem šupota, pod šupotom provala, u provali govorilo«, »Zijevalići, puhalići, gledančići, a nad njima šiško miško, a u šišku ovce pasu«.

Pored ovih spomenutih zagonetaka koje pretežno opisuju glavu i lice čovjeka imamo ih i onih koje neposredno opisuju oči, odnosno njihov položaj u očnoj duplji. To naročito dolazi do izražaja dobar dar zapažanja u odnosu na najfinije detalje oka, tako »Dva smo brata blizanci u svemu jednolični, dan i noć drugujemo, jedan drugog ne vidimo« ili »Dva smo brata blizanci, dan i noć drugujemo, jedan drugog ne vidimo«, »Drugoga vide, sebe ne vide«. Slikovite opise nalazimo pak u slijedećim zagonetkama »Dvije čavke iz koša vire, jedna drugu ne vidi«, a sa naročito lijepim epitetima »Dvije vile među dvjeme stijenama, svakoga vide samo sebe ne vide« ili »Careve dvije seke u gradu sjede, svakoga glede, sebe ne vide«.

Zaštitni aparat oka također je opisan u nekoliko zagonetaka. Tako za kapke imamo »Dvije čavčice (čašice, lončića), a četir' poklopčića«. O trepavicama govore slijedeće zagonetke »Daj Bože škuru noć, kad će dlakavo s dlakavim počivat poč«, »Kosmato po kosmatu bije« i »Kosmato se sa kosmatim sklapa«.

O fiziološki vlažnom oku govore nam ovi primeri »Dvije koke ispod strehe vire, niti kisnu niti podčeće, a uvijek su vlažne« i »Niti kisnu niti potječe, a uvijek su vlažne«. O fizičkoj boli kao i emotivnom podražaju za suženje

nalazimo »Biser mami u krilo (ili u njedra, niz lice) roni, tko zna da kaže što mamu boli?. Salinitet kao karakteristika suza istaknut je u izrazu »Slano k'o suze« iako je poznata i uzrečica »Bistro kao suza«, pitalica »Koja je voda bez pijeska« — Suze!« pa i ona »Kud' će suza, već (neg') na oko«.

Glavna fiziološka karakteristika organa vida, dobra vidna oštrina odlično uočena i vanredno sretno komparirana sa poznatom vidnom oštrinom u ptica. Otuda »Ima oči sokolove«, »Okolo mu sokolovo« ili »Okolo sokolovo«. Zanimljive su i komparativne figure za vidni pravac u zagonetkama »Pružih zlatnu žicu preko cijelog svijeta«, »Pružih platno do mora, pa ga savih u orahovu ljusku«, »Pružih platno od mora do Samobora, savih ga u ljusku od oraha«. Usporedni položaj očiju te skladnu funkciju očnih mišića — ortoforiju možemo navesti u ovim primjerima »Dvije vrane uspored stale, svakoga vide samo sebe ne vide«, »Dvije šibe do neba dosižu«, »Dva puta do neba sižu«.

Patološke pojave na ovom relativno malenom organu nisu mogle promaći bistrom promatraču pa otuda i ovo narodno iskustvo »U oku, pod okom, nad okom ne biva ista bolest«.

Simptomatologija nekih patoloških stanja također je obilježena u sitnim narodnim umotvorinama. Fotofobija kao dosta čest simptom (npr. ekcematozna upala oka, upale rožnice, upale šarenice, trahom, albinizam itd.) dobro je uočen i slikovito iskazan izriječkom »Nemoćne oči zrak sunčani ne podnose«. Opis midrijaze kao efekt podražaja neurovegetativnog sistema nalazimo u poslovičici »U strahu su velike oči«, odnosno farmakološki efekt nekih trovanja »Oči mu svijetle kao da je jeo sirka« (sirak — *Sorghum vulgare*, var, *saccharatum*). Ovdje bismo mogli pridodati i diplopiju kao znak intoksikacije alkoholom, a koju nalazimo u zagonetki o pijanom čovjeku »Dvojica legnu, a jedan ustane«.

Narodno iskustvo u liječenju očnih bolesti sadržano je u ovih par poslovičica. »Oočm' ništa, zubim' klješta« i »Nemoć od oči laktom se liječi« jer možda je bolje ničim ne liječiti tako osjetljivi organ, nego neodgovarajućim postupkom više naškoditi; odnosno, ako je neophodno protrljati oko, onda i to učiniti čistim hrptom šake ili podlaktice nego nečistim prstima. Spomenimo i prastaro iskustvo liječenja nekih općih bolesti pa i očnih (glaukom) sa pijavicama (*Hyrudines*), a koje nalazimo u zagonetki »Krivo mi je, krivo ti je, na oči nam krvcu pije«, zbog poznate aplikacije pijavica na sljepoočnice.

Korekcija vida naočalama slikovito je data u metaforama, »Jedna glava, četir' oka, dva u pećini stoje, dva na konju jašu« ili ritmički u stihu »Pripni čare na migare, na panje dekanje, na tvoje smrkalo«. Korekciju nalazimo i u pitalici »Koji čovjek nosi oči u džepu, (a noge u rukama)? — Kratkoviđi (i hromi)«. U svim ovim primjerima vidimo, da se govori o binokularnoj korekciji, poznatijoj i dakako prirodnijoj.

Sa stanovišta higijene i preventive vidimo, da se naročita pažnja posvećuje čistoći ruku, koje se, što više u odnosu na zdravlje očiju potpuno isključuju. U poslovičama »Tko hoće imati zdrave oči — ruke sveži« i »Gdje su oči neimadu biti ruke« naslućuje se faktor kontakta u lancu zaraze trahomom sa kojim je narod naših porječja imao nažalost poučna

iskustva. Neovisno o ovom posebno se naglašava čistoća općenito, pa nalazimo »Oči so zemlja se nasitnavat«.

Socijalni aspekt sljepoće i invaliditeta napose je naglašen, a može nam impresivno ocrtati položaj slijepog odnosno slabovidnog čovjeka u ranijim vremenima. Kako se ponajviše smatralo, da je nemoguće da »Glav sluša, slep gleda« tj. da im se ne može pomoći, to su slijepi bili pretežno prepušteni sami sebi i nerazdvojnog štapa pa i otuda »Se drži kako slepiot za štapot« ili ih je nevolja pak zbližila pa je i poznata ona »Slijepac slijepca vodi«. O toj nesigurnoj egzistenciji slijepih, najčešće prosjaka kazuje i izreka »Crveni se kao sljepačka tikva«.

Među sitnim narodnim umotvorinama nalazimo i onih u kojima se spominje oko ili oči ali im je značenje u prenesenom smislu ili što drugo ilustrira tako npr. »Veće oči od trbuha«, »Da mu e od oči — da ni odoči« itd. Isto tako neke od onih koje smo u ovom prikazu naveli, iako govore o oftalmološkoj problematici, u prenesenom smislu imaju drugo značenje na pr. »Slijepac slijepca vodi« itd.

Iako je oko relativno maleni organ, ali i »svjetiljka tijelu« vidimo, da je u sitnim vrstama narodnog stvaralaštva značajno prezentirano. I u drugim vrstama usmene književnosti izuzetna je pažnja posvećena vidu i oku.

Filozofi i etnografi bolje mogu uočiti i razlučiti duhovne utjecaje susjednih i drugih naroda u našem narodnom stvaralaštvu, pa tako i u ovim sitnim vrstama narodne književnosti. U svakom slučaju ostaje veliko iskustvo općih spoznaja, pa i medicinskih, sadržano u našem narodnom blagu.

Literatura

- ¹ Janežič A., Cvetje slovanskega naroda: Slovenske narodne pesme, prislovice in zastavice, Knjiga I., Celovec, 1852. — ² Stojanović M., Sbirka narodnih poslovičah, rieči i izrazah, Zagreb, 1866. — ³ Daničić Đ., Poslovice, Zagreb, 1871. — ⁴ Novaković St., Srpske narodne zagonetke, Beograd, 1877. — ⁵ Kapetanović M., Narodno blago po Bosni, Hercegovini i susjednim krajevima, Sarajevo, 1887. — ⁶ Vuković M., Sbirka zagonetaka, Zagreb, 1890. — ⁷ Skarpa — Starogračanin V. I., Hrvatske narodne poslovice, Šibenik, 1909. — ⁸ Karadžić V. St., Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi i zagonetke, II. drž. izd., Beograd, 1933. — ⁹ Kocbek F. i Šašelj I., Slovenski pregovori, reki in prilike, Celje, 1934. — ¹⁰ Narodne poslovice, Prosvjeta, Zagreb, 1950. — ¹¹ Polenaković K. i Penušliski K., Makedonski narodni umotvorbi, IV. dj., I. Poslovice, Skopje, 1954. — ¹² Latković V., Narodna književnost, Beograd, 1957.

DAS AUGEN UND AUGENLICHT IN KLEINEN VOLKSLITERATURARTEN

Vjekoslav DORN

NEBEN VOLKSMÄRCHEN UND SAGEN, LYRISCHEN UND EPISCHEN VOLKSLIEDERN IST DER GROSSE TEIL, ALSO FAST ALLES ÜBRIGE, DIE KLEINEREN VOLKSLITERATURARTEN. DAS SIND VOLKSSPRICHWÖRTER, RÄTSEL, FRAGERÄTSEL, FRAGE-UND ANTWORTSPIELE, ZAUBERSPRÜCHE UND ZAUBERLIEDER, »INS GEBRAUCH GENOMMENE WÖRTER« U. S. W.

Diese kleinen Volksliteraturarten sind alter Entstehung. Die uralte Lebenserfahrung wird inhaltsreich, kurz und bündig in ihnen zusammengefasst. So werden durch die Veränderungen, im Laufe der Zeit, der literarische Wert und die poetische Schönheit wie im Inhalt so in der Form gewonnen.

Unter den kleinen Volksliteraturarten gibt es eine beträchtliche Anzahl derer die über Menschen, menschlichen Körperteilen, Gesundheit, Krankheit, Hygiene u. Eugenik, Behandlungsempfehlungen u. Ratschlägen sprechen. Ungefähr 3% Sprichwörter und ein Fünftel Rätsel, von der obenerwähnten; spricht über Augen und Augenlicht. Einige sprechen vom Wert des Augenlichtes im allgemeinen; die anderen aber von anatomischen Verhältnissen im Kopf, in der Augenhöhle, von Augenschutzapparat, Augenlidern, Wimpern und Tränenapparat. Von der Physiologie ausgehend sind besonders malerische Beschreibungen der Seheschärfe, der Orthophorie, der Physiologie der Tränen hervozuheben, und von der Symptomatologie die Lichtscheu, die Mydriase, das Doppelsehen u. a.

In der Therapie wird die persönliche Hygiene besonders betont, aber auch die Brillenkorrektion der Ametropie beschrieben. Der soziale Aspekt der Blindheit und der Invalidität wird in früheren Jahrhunderten auch hervorgehoben.

Dieses Folklorematerial kann eine verlässliche Quelle für die Erkennung und Verbreitung der Kenntnis über Volksmedizin sein, die die Auflösungsmöglichkeit der medicinischen Erkenntnisse aus der frühesten Vergangenheit anbietet.

UDEO DR KARLA NAĐA U SUZBIJANJU KUGE U SRBIJI 1837. GODINE

Mihailo F. PROTIC,
Budimir B. PAVLOVIC

PRVI PODACI O ORGANIZACIJI KARANTINSKE SLUŽBE U SRBIJI upućuju nas na XVII vek, kada je Beograd i deo Srbije bio pod austrijskom vojnom upravom. U vreme, kada su 1619. god. Turci opseli Beograd, komandant austrijskog garnizona je uputio pismo u Beč, u kojem između ostalog traži: »... da se u slučaju opsade Beograda od Turaka pošalje u ugroženi grad jedan lekar i jedan hirurg, koji bi lečili kontagijske bolesnike...«

Sticanjem unutrašnje samouprave, posle turskog hatišerifa iz 1830. god. Srbija — koja je po svom geografskom položaju bila toliko često na udaru raznih epidemija — pristupa organizovanju zdravstvene službe i sređivanju zdravstvenih prilika koje su bile tek na stepenu humanosti. Nemajući za ovaj pionirski rad dovoljno školovanih i stručnih ljudi »Praviteljstvujušči Sovjet Srbski« i knez Miloš, su u Ustavu u članu 19 istakli: »... kada se god kom lekarske (medicinske) struke tiče, valja svagda, što se samog zanata tiče i mnjenije nadležnih u toj veštini saslušati...«

Na ovaj se način, već od samog početka u srpskom sanitetu, javljaju mnogi stranci koji dolaze sami ili na poziv Vlade, da svojim stručnim radom i znanjem pomognu u sređivanju zdravstvenih prilika koje su se u vreme epidemija isticale kao naročito teške.

U cilju da suzbije pojavu epidemija, koje su u Srbiju najčešće dolazile: drumom od Niša za Beograd, Srpska vlada je tridesetih godina prošloga veka, i sama pristupila organizovanju »... srpskih karantina...« Ovaj je, prvo otvoren u Aleksincu, a zatim i duž cele granice. Odluka o ovom koraku Srpske vlade doneta je na predlog »Uredbenog odeljenja« 21. avgusta 1836. god., čime u Srbiji počinje funkcionisati stalna karantinska služba. Sovjet je istom odlukom imenovao i direktora svih osnovanih karantina, kao i svog punomoćenika koji će objedinjavati rad celokupne ove službe.

Već iduće 1837. god., godinu dana pošto su organizovani karantini, u Srbiji je izbila nova epidemija kuge. Bolest je došla iz Niše, a doneli su je turski vojnici, koji su u odredu od njih pedeset troje išli za Beograd.

Knez Miloš, koji je i sam preživio epidemiju kuge, najbolje je znao koliko bi žrtava jedna nova epidemija odnela. Želeći da to spreči, čim